

кого училища прикладного искусства на 1976-1980 годы. – Вижницький районний державний архів, ф. 150, оп. 1, спр. 296, арк. 50. 17. Пивоваров С. Развитие ремесел у давньоруського населення Буковини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці: Прут, 2004. – Том 2 (18). – С. 48-57. 18. Свенціцька В. Різьблені ручні хрести XVII – XX ст. – К., 1939. – Ч. 1. – С. 3-8. 19. Станкевич М. Є. Українське художнє дерево XVI-XX ст. / НАН України; Інститут народознавства. – Л.: Інститут народознавства НАН України, 2002. – 480 с. 20. Терен І. І. Художнє різьблення на Буковині. Каталог–посібник. – 60 с. 21. Тимків Б. М., Квас К. М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 2. Мозаїка. Випалювання. Розпис / За науковою редакцією доц. Б. М. Тимківа. Підручник. – Львів: Світ, 1996. – 144 с. 22. Хохол Ю. Ф., Резьба по дереву в горных районах Черновицкой и Станиславской областей УССР // Советская этнография. – 1953. – № 2. – С.36-42. 23. Хілько І. О. Розвиток художньої освіти на Буковині (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.): дис... канд. наук, 2008. 24. Шухевич В. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання. – Верховина, 1997. – 352 с. 25. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX століття: дис. на здобуття вченого ступеня доктора мистецтвознавства; Львів. нац. акад. мистец. – Л., 2005. – С. 36-37. 26. Жаворонков В. П., Курик Д. М., Жаворонков П. В. Декоративний таріль. Альбом. – Вижниця : Черемош, 2007. – 32 с. 27. Радченко А. Г. Дерев'яний та металевий декор у міській архітектурі Гуцульщини і Покуття наприкінці XIX – у першій третині XX ст. (генезис, типологія, стилістика) : дис... канд. наук, 2009. – 220 с. 28. Юрченко І. А. Візуальні й морфологічні закономірності орнаменту гуцульської різьби та їх використання в сучасній мистецько-освітній практиці : дис... канд. мистецтвознавства: Львівська національна академія мистецтв. – Л., 2007. – 192 с.

94:355.134.2(=131.1)(477.75) «13/14»

Анатолій КУЗЬ

GARNISONES SERVIENTIUM¹ В ГЕНУЕЗЬКИХ КОЛОНІЯХ КРИМУ: ВІЙСЬКОВІ АТРИБУТИ, СИМВОЛІКА І НАГОРОДИ

У статті автор розглядає військові атрибути, символіку і нагороди, що побутували в генуезьких військових формуваннях на службі в Кафі та інших колоніях Криму. Досліджено прапори, герби, музичні інструменти та нагородну справу. При написанні статті було використано широкий загал писемних джерел, а також поодинокі археологічні знахідки.

Ключові слова: гарнізон, символіка, прапор, сурмач, герб, воїн, рицар, пояс, атрибут, Статут.

¹ Гарнізонна служба (з лат.).

Анатолій КУЗЬ

GARNISONES SERVIENTIUM В ГЕНУЕЗСКИХ КОЛОНИЯХ КРЫМА: ВОЕННЫЕ АТТРИБУТЫ, СИМВОЛИКА И НАГРАДЫ

В статье автор рассматривает военные атрибуты, символику и награды, которые бытовали в генуезских воинских формированиях на службе в Кафе и других колониях Крыма. Исследованы флаги, гербы, музыкальные инструменты и наградное дело. При написании статьи были использованы многочисленные письменные источники, а также единичные археологические находки.

Ключевые слова: гарнизон, символика, флаг, трубач, герб, воин, рыцарь, пояс, атрибут, Устав.

Anatoliy KUZ'

GARNISONES SERVIENTIUM GENOA COLONIES IN THE CRIMEA: THE MILITARY ATTRIBUTES, SYMBOLS AND HONORS

The author examines military attributes, symbols, and the rewards that existed in the Genoese military units serving in the cafe and the other colonies of the Crimea. Investigated flags, emblems, musical instruments and awarding it. This article was written using numerous sources, as well as single archaeological finds.

Key words: garrison, symbols, flag, trumpeter, coat of arms, a warrior, a knight, a belt, an attribute, statute.

Військова служба в генуезькій Газарії супроводжувалася використанням різного роду символіки та окремих військових атрибутів, що завжди були невід'ємною частиною будь-якої організації армії. У даній статті ми спробуємо розглянути військову атрибутику, символіку і нагородну справу лігурійських збройних формувань у Криму, спираючись на нечисленні писемні джерела та дані археологічних досліджень.

У Кафі існували численні майстерні сукна-рив (draperii) та фарбувальників сукна (tinctores), які при потребі могли виготовляти та розфарбовувати різні штандарти та прапори [12, с. 50]. Прапори використовувалися у військових і релігійних цілях або ж несли відразу подвійне смислове навантаження [37, р. 2809]. Середньовічні прапори могли бути вишитими, намальованими або виконаними в техніці аплікації – все залежало від призначення прапора і доходу замовника. Деякі прапори поєднували кілька технік. У видаткових книгах, торгових записах, розрахункових документах можна знайти вказівки на те, хто виготовляв прапори. У пізньому середньовіччі майстри об'єднувалися в різні гільдії художників, але існували так само незалежні майст-

Гонфалон Республіки
св. Георгія
(сучасний вигляд)

Золотоординська
тамга Кафи
(за М. Мурзакевичем)

ри, що розписували прапори на замовлення або з обов'язку служби. Одне з положень Статуту передбачало оплачувати послуги живописця, що розфарбовував герби і прапори (*pictore pro armis*) для комуни [2, с. 710]. Такий маляр міг за сумісництвом виготовляти прапори і для морських суден. Це ми бачимо на прикладі середньовічної Англії, де, на думку Р. Робінзон, у видаткових книгах Грєат Вардроб (1350-1352 рр.) окремо виділено термін «*pictorum*» для позначення художників, які розписували великі знамена для королівських суден [35, р.3].

Статут 1449 р. зобов'язував кожен рік виділяти кошти на виготовлення та експлуатацію гербів, штандартів та прапорів. Зокрема, в Кафі – на розфарбування герба комуни (12 аспрів), в Солдайї – на пару великих знамен (300 аспрів), в Чембало – на два штандарти общини і дожа (400 аспрів) [2, с. 709, 782, 790]. Як правило, така символіка використовувалася і під час воєнних дій. Експедицію Карло Ломелліно в 1434 р. під час походу на Солхат супроводжували три прапороносці. Перший ніс прапор, який належав генуезькій общині (республіки), другий – герцога Філіпо Вісконті, третій – капітана Карло Ломелліні [15, с. 118]. В даному випадку ми бачимо, що в цьому переліку немає прапорів або знаків Кафи, хоча ополчення цієї комуни, на думку В. Мица, брало участь у генуезько-татарському конфлікті [22, с. 79-80]. На італійських середньовічних портланах Кафа та інші володіння генуезців завжди позначалися прапором Генуї або золотоординською символікою [24, с. 355-392]. Зважаючи на це, можна зробити висновок про відсутність у причорноморських колоніях власної міської символіки (прапорів, штандартів), окрім гербів. Натомість широко використовувалася символіка метрополії, тобто Республіки св. Георгія.

Певне відношення до оздоблення прапорів може мати рідкісна знахідка бронзового литого навершя із втулкою, виявленого у 1972 р. експедицією М. Фронджуло в Судаку, поблизу вежі Якобо Торселло. Втулка самого навершя переходить в круг, на який кріпився плоский хрест з розширеними кінцями, що закривалися в ажурне кругле обрамлення. У центрі хреста вміщено невелике напаяне кільце, посередині кожного з відгалужень хреста чітко виділяються круглі гнізда для інкрустації дорогоцінним камінням. І. Баранов визначав функціональне призначення навершя як складового елемента церковної короги або знамена [6, с. 87], а С. Бочаров і А. Джанов атрибутували знахідку як навершя бойового прапора, що належало гарнізону нижньої фортеці Солдайї, тобто фортеці св. Хреста [8, с. 19-20]. Їх позицію в даному питанні підтримав і В. Миц, який на підтвердження навів дані зі Статуту 1449 р. про виділення коштів

на утримання прапорів [21, с. 444]. Власне ми не заперечуємо правдивості цього твердження, хоча прямих аналогій даному атрибуту поки що не знайдено.

Довгий час спірним залишалося питання про наявність у генуезької Кафи власного герба. На епіграфічних пам'ятках міста, починаючи з 1342 р. і до кінця 1396 р., часто зустрічаються геральдичні емблеми з ханською тамгою. Ця ж тамга присутня на кафинських аспрах першої половини XV ст. Ще в дореволюційний час М. Мурзакевич запропонував трактувати золотоординський знак як герб міста, помістивши його навіть на титульній сторінці свого монографічного видання [20, с. 387-388; 18, с. 1]. Пізніше його припущення підтвердили О. Скржинська, О. Нойбеккер, В. Рентцманн та О. Єманов [10, с. 144-147]. Тамга Кафи мала ряд відмінностей у порівнянні із золотоординськими символами ханського роду Бату. Основна відмінність полягала в зображенні півмісяця над правим плечем тамги. Зображенням півмісяця тамга кафинської епіграфіки радикально відрізняється від Батиевої. На багатьох плитах Кафи місяцеподібний знак висікали на зображення тамги, зрідка півмісяць розміщувався збоку, у середині її правого зубця.

Знак тамги у співвідношенні з християнською та латинською символікою набував особливого значення в емблематиці Кафи, міста, що мало змішану етноконфесійну структуру. Цей знак виступав одним з важливих принципів соціально-правових контактів, одним з невід'ємних елементів ідейної системи виняткової міської спільноти, поєднуючи громади католиків-латинян, православних греків та вірмен і мусульман; з одного боку, він слугував нагадуванням про участь татарсько-мусульманської общини на чолі з кадї і тудуном у просвітництві міста, його конституюванні і спільному зміцненні, маніфестуючи своєрідність, несхожість як із західними, так і зі східними політичними силами, згладжування відмінностей всередині міської межі між татарами і не татарами. З другого боку, тамга показувала певну дипломатичну етику стосовно найближчого політичного оточення – Золотої Орди [10, с. 144-145, 148]. Починаючи з 20-х рр. XV ст., на думку О. Єманова, гербом Кафи могло виступати зображення «Врат» або «Портал», що відомий за монетами як Генуї, так і Кафи. Проте, на відміну від герба метрополії, портал Кафи міг мати інше змістове значення. Зокрема, він виступав як «*signum comuni*», що об'єднував три основні християнські конфесії – латинську, грецьку, вірменську, і три «дружні» нехристиянські конфесії – ісламську, караїмську та рабинську. Символом міста в деяких

Бронзове втульчатє наверхня бойового прапора з Судака

випадках виступало зображення св. Георгія на коні, яке набуло значного поширення в грецькій іконографічній традиції [11, с. 48].

Проте у військовій сфері використання кафинської тамги і порталу нам не відоме. Оскільки військова організація колоній зводилася у своєму розвитку до чіткої регламентації з боку Генуї, використання тамги генуезькими військовими підрозділами є малоімовірним. Однак деякі туземні підрозділи (оргузії, козаки), а також частина балістаріїв, що перебували на утриманні місцевої комуни, могли використовувати і золотоординські елементи символіки.

Очевидно, широко у військовій сфері використовувалися родові герби вищих офіцерів і капітанів. Адміністрацію та вищий командний склад у генуезьких факторіях Північного Причорномор'я формували представники генуезької знаті, що титулувалися своїми родовими гербами. Ці ж геральдичні знаки, очевидно, були частиною екіпіровки знатного воїна чи офіціала. Вони часто наносилися на щити, шоломи або одяг. Деякі фамільні геральдичні знаки відомі нам по закладних і будівельних плитах, вмурованих у фортечні і храмові стіни генуезьких фортифікаційних споруд [25, с. 139].

Військова музика в давнину була пов'язана з прапорами, а також завжди супроводжувала і регламентувала режим гарнізонної служби. Музика в армії виконувала різні завдання: вона звучала для підтримки хоробрості в битві, для підняття духу на марші. Нарешті, її використовували, особливо в кавалерії, як сигнал, адже за допомогою музики навіть у шумі бою можна було передавати накази на великі відстані [7, с. 372]. У колоніальному житті генуезької Газарії музиканти виконували двояку роль. В мирний час вони грали на різних торжествах і прийомах, на релігійні свята тощо. У час загрози і військової необхідності ставали на фортечні стіни і виконували свої військові обов'язки. Окреме положення Статуту 1449 р. стосувалося музикантів та інших людей на службі в Кафі. Тут ми бачимо обширний штат музикантів (*pulsatores*), що грали на різних інструментах. При сенаті консула постійно перебували три музиканти, серед яких один грав на бубні (*lembo*), другий на гусях (*salterione*), а третій на ріжку (*samarra*) [2, с. 702, §1]. Крім того, у підпорядкуванні консула перебували два сурмачі і один музикант, що грав на трубочці (*caramella*) [2, с. 703-704, § 2, 6]. Очевидним є те, що вищеназвані музиканти рідко залучалися до несення військової служби, про що вказує Статут. Тут не простежуються військові функції музикантів. Для попередження населення в разі військової небезпеки чи пожежі на вежі Кріско постійно чатували 4 сторожі, які повинні були дзвонити за годинником і пильно стежити за навколишніми територіями [2, с. 703, § 5]. Для виконання наказів і донесення їх населенню консул використовував двох сурмачів, один з яких був зобов'язаний мати хорошого коня і отримував 200 аспрів у місяць [2, с. 703, § 2].

Солдаїя, на відміну від Кафи, мала суто військовий характер і тут музиканти обов'язково включалися до складу гарнізону й несли службу

разом із солдатами. Статут 1449 р. чітко вказує на те, які музичні інструменти використовувалися під час військової служби. Отож розглянемо їх більш детально. У Солдайї, як і в Кафі, на службі перебував музикант, що грав на трубочці (*saramella*). Він зобов'язаний був грати на фортечних стінах вночі і караулити разом із солдатами, за що отримував 75 аспрів у місяць [2, с. 771]. В. Юргевич дав досить загальний переклад назви даного інструмента. Він правильно підмітив, що «*saramella*» є певною опискою в документі [2, с. 824, прим. 46]. Хоча в генуезькому діалекті італійської мови ми зустрічаємо «*ciaramella, saramella, caramelis*» [28, р. 47, 58]. У середньовічній Франції такі інструменти ще називали «*chalumeau*», тобто шалмей.

Шалмей – попередник гобоя і веде свій початок від зурни, що прийшла свого часу з Середнього Сходу. Шалмей був популярний в Європі в період з кінця XIII по XVII ст. Корпус шалмея зазвичай виготовлявся з цілісного шматка дерева або очерету, являв собою циліндр з конусним розширенням – розтрубом, і, подібно до багатьох інших дерев'яних духових, мав сім-дев'ять ігрових отворів і одне для зміни регістру (зазвичай великим пальцем лівої руки). Шалмей був, ймовірно, винаходом Мухаммеда і розвинувся в Багдаді під час панування халіфа Харун ар-Рашида. Хрестоносці могли бачити цю частину типового сарацинського військового оркестру, який складався з шалмеїв, труб і барабанів. В епоху Хрестових походів цей інструмент був занесений до Європи, де став надзвичайно популярним. Шалмей широко використовувався в танцювальній та церемоніальній музиці, і все ще використовується на Сході від Марокко і до ісламських областей Західної Африки [9, с. 42, 141].

В середньовічній Генуї цей музичний інструмент був відомий ще з кінця XII ст. Його часто використовували в релігійних торжествах, а також у військових походах [30, р. 27, 47, 58]. У військовій музиці він зберігся аж до кінця XVIII ст. Зокрема, ще у 1652 р. у військах коронного гетьмана Речі Посполитої згадуються шалмеїсти в складі військового оркестру [31, с. 39-40]. А за свідченням щоденника Дж. Мекатті, у 1747-1748 рр. шалмеї згадуються серед військових атрибутів у Генуї [4, р. 211].

Окрім шалмея, документи також згадують такий музичний інструмент, як нахаратус (*nacharatus*), який В. Юргевич називає турецьким барабаном. Сторож з таким барабаном повинен був барабанити на стінах під час караулу [2, с. 772, § 28]. В італійській мові терміном «*nacchega*» позначають кастаньєти, інколи як застаріле «*timballo*», тобто литаври [32, р. 1533]. На нашу думку, латинський термін зі Статуту варто перекладати на сучасний лад як литаври, а не барабан. Проте литаври – це сучасна назва, в середньовічні часи вони мали свого попередника – накри [23, с. 159-160]. Це був ударний інструмент арабського походження. Накри, спільно з різними духовими та ударними інструментами, становили честь і славу сарацинських оркестрів епохи Хрестових походів. Європа успадкувала не тільки цей древній інструмент, але також і його ім'я.

Збереглося безліч свідчень про використання цього інструменту у військовій справі. Так, наприклад, Марко Поло описує, як в 1266 р. король Кеду і Великий Хан очікували початок битви під звуки «накара» [5, р. 97]; в 1309 р. Жуанвіль говорить про страхітливий ефект сарацинських накрів [3, р. 81, 94, 100].

У європейській музиці накри використовувалися значно ширше, і не тільки як військовий інструмент. Фруассар, наприклад, описуючи переможний вступ короля в Кале в 1347 р., згадує безліч труб, барабанів накрів і букцінумів, з яких лунали урочисті звуки [28, р. 3764]. На Русі ці музичні інструменти теж були відомі завдяки контактам з арабським світом. Наприклад, князь Святослав, готуючись до штурму міста Булгара на Волзі (1220 р.), «повеле веєм вооружатися, и стяги наволочив, изрядив полки в насадах, и удариша в накры, и в органы и в трубы, и в зурны, и в посвистели» [23, с. 146].

Накри кріпилися на поясному ремені спереду з нахилом вперед. Мали вони напівсферичну форму, що нагадує горщик або глибоку миску і, можливо, однаковий діаметр. Глибина інструменту трохи більше, ніж діаметр. Грають на накрах двома товстими і важкими калаталами-паличками. Між «горщиками» є різниця тону і тому шкіра на накрах закріплена наглухо, накри не можуть бути налаштовані на певну тональність. Тому їхня функція – ритмічний супровід.

Такі музичні інструменти широко використовувалися в морській практиці і були неодмінним атрибутом в переліку інвентарю генуезьких суден. Дж. Серра у другому томі своєї «Давньої історії Лігурії і Генуї», описуючи перемогу генуезького флоту над венеціанцями 4 листопада 1354 р. при Портолунго, вказує на те, що лігурійці під час бою підняли шум за допомогою накрів і труб (*naschere e trombe*), щоб налякати ворога [36, р. 373]. Морське законодавство генуезької Газарії рекомендувало адміралам генуезьких морських ескадр при собі завжди мати одного писаря, чотирьох радників, двох сурмачів, двох пажів, одного музиканта з накрами та одного бачкового (старшого по столу) [29, р. 128, 295]. Те ж саме ми бачимо у Статуті 1449 р. щодо гарнізонів у кримських містах.

У Солдайї та Чембало, як і в Кафі, передбачалося утримувати також по два сурмачі (*tubete duo*), що, як і інші музиканти чергували на стінах фортеці [2, с. 703, 772-773, 786].

Невідомо, чи існували якісь свої відмінні знаки і знаки розпізнавання ополчення та найманих військ. У багатьох італійських комунах міські квартали, а також різного роду підрозділи використовували також свої прапори та герби. Вони могли мати спеціальні елементи екіпіровки. У Флоренції капітан ділив прапори між командирами загонів відповідно до виду озброєння та місця проживання, так що по тривозі всі міщани повинні були збиратися під прапори своїх загонів, а потім під прапор капітана [1, с. 158-159].

В меркантильних суспільствах на зразок генуезького або венеціанського найбільше цінилися гроші, якими щедро розплачувалися за вдалі військові кампанії або які здобували під час пограбування територій. Саме цього завжди прагнули прості воїни і дрібні офіцери. Проте вищі командири з елітних кругів прагнули визнання їхньої слави, доблесті і знатності.

Прикладом такого визнання могло бути посвячення у рицарі. Саме цього добивався свого часу адмірал Карло Ломелліно ще до походу в Крим. У 1424 р. за свої заслуги перед герцогом і Міланом він отримав рицарський титул. У жовтні в резиденції міланського герцога – замку Аббіатеграссо була проведена офіційна церемонія посвячення нобіля в «золоті рицарі» (*cavaliere aurato*) [26, р. 102]. Під час офіційної церемонії посвячений, як правило, отримував зброю, військовий пояс (*Cingulus*) і золоті шпори [16, с. 294-295]. У документах Ломелліно величали «*miles*», що означало «воїн», хоча правильніше перекладати цей термін як «рицар», яким нобіль титулувався з 1424 р. [27, р. LXX, 425]. Такий самий титул за військові заслуги отримав і його син Галеотто дещо пізніше – в 1435 р. [33, р. 1].

У генуезьких колоніях Криму проживало й перебувало на службі багато воїнів та знатних купців, що мали відношення до рицарства і благородного походження. Про це говорять археологічні знахідки багато прикрашених поясів західноєвропейського походження в Криму та на Кавказі. На даний час відомі венеціанські та тосканські пояси, що датуються XIV ст. [17, с. 69-70]. Рицарський пояс – назва умовна. У першу чергу, це пояс, що підкреслював соціальний статус власника, його відмінність від простої людини. На Заході його називають «рицарським», на Русі, наприклад, «дружинним» і т.д. Хоча класичним рицарським поясом називається пояс, що цілком складається з бляшок благородних металів (шляхетний), часто навіть без шкіряної основи. Цей пояс повинен був вільно бовтатися на стегнах. Іноді його за допомогою ремінця підв'язували до звичайного пояса.

Цікавий екземпляр такого пояса відомий з колекції Ермітажу. Тут зберігаються дев'ять срібних пластинчастих накладок у формі шестипелюсткової розетки. На чотирьох з них поміщені зображення чоловіків і дам, на одній – гарпії, а на інших – геральдичні щити з сімома вертикальними смугами. На думку М. Крамаровського, ці накладки належали гарнітурі парадного рицарського пояса (на зворотах чітко видно сліди сточених шпеників для кріплення до ремня, який міг бути витканим із шовку). Походить знахідка з Кубані. Дослідник вважає, що на поясних накладках відображено геральдичні елементи Арагону [18, с. 234-235].

Гарнітура ермітажного пояса, очевидно, була виконана в Кафі в XIV ст. або в першій половині XV ст. латинським майстром на прохання замовника, що не втратив зв'язків з культурною традицією Арагонської корони на Сицилії чи в Провансі. Швидше за все, його власник –

каталонський найманець на генуезькій службі. Пояс повинен був позначити його приналежність до тієї частини каталонського дворянства, яка становила численний клас збіднілої служилої аристократії – *saballeros* або *milites*. Ці громадяни, на думку М. Крамаровського, «рівні» знатним, займали нижчий щабель у становій ієрархії і називалися в Арагоні *homines de paratge* – вільні люди [18, с. 251]. У Барселоні «гідний городянин» володів тими ж привілеями, що і кавальєр і міг бути прирівняний до рицаря.

Про нагороди і заохочення для командирів та їх підлеглих ми маємо у своєму розпорядженні більше інформації. В середні віки цінувалися як індивідуальна мужність, так і колективний успіх та перемога. Війна завжди була джерелом матеріальної вигоди і збагачення, а також засобом просування по соціальній драбині до значних привілейованих посад.

Таке розуміння матеріальної вигоди не стосувалося гарнізонної служби в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я. Вона часто була нудною та малоприбутковою. Широкомасштабних воєнних дій постійного характеру генуезці з татарами і феодоритами не вели. Тому говорити про великі нагороди та премії бійцям не варто. Проте за свою службу та заслуги перед комоною як окремі командири, так і підрозділи отримували різного роду винагороди та заохочення.

Воїни, що відправлялися на службу в генуезькі колонії Криму за наймом Банку св. Георгія, отримували охоронну грамоту (*salvus conductus*). За нею стипендіарії звільнялися від претензій на стягнення приватних боргів, за винятком тих, що були зроблені в останні два місяці [14, с. 55-56]. Це можна вважати певним привілеєм.

Як правило, премії та заохочення офіцерам і солдатам видавалися перед великими релігійними святами. На Різдво в Кафі щорічно виділялися наступні суми: на вино поліцейським служителям – 12 аспрів; на вино соціям – 12 аспрів [2, с. 707]. Значні надбавки та премії видавалися на свято св. Георгія. На хліб, вино і сир пристапу, оргузіям та іншим найманцям передбачалася грошова надбавка в розмірі 70 аспрів [2, с. 709].

Певні грошові виплати передбачалися і як щорічні заохочення по службі. Кожен рік на хліб, вино, м'ясо і сир для кавалерія, його служителів та оргузіїв передбачалося витратити 70 аспрів [2, с. 710]. Також на пожертування балістаріям Солдайї та Чембало виплачувалося по 300 аспрів на кожен підрозділ [2, с. 783, § 14; с. 790, § 2].

Часто в подарунок, а також як нагорода за службу видавалися особовому складу гарнізонів фортець різного роду тканини, зокрема камка. Камка – кольорова шовкова візерункова тканина, нерідко із золотими нитками, яка виготовлялася як в Китаї, Персії і Сирії, так і в Генуї. Камка була різного типу та якості, і її вартість сильно коливалася. Вона широко вивозилася східними купцями з Кафи в Самсун і Синоп, цю тканину дарували послам і самодержцям, відправляли найманцям воїнам (соціям) у нагороду за службу як платню та витратний матеріал для внутрішнього

оздоблення замків [13, с. 120]. За Статутом 1449 р. таку ж шовкову тканину дарували від імені комуни кавалерію [2, с. 709].

Окрему увагу варто звернути на те, що в генуезьких колоніях існувало таке поняття, як пожиттєве грошове утримання ветеранів, що відзначилися в боях і отримали поранення. Це може свідчити про наявність певної соціальної політики, яку проводила влада метрополії. В одному з пунктів Статуту щодо регламентації повсякденного життя населення Чембало ми знайшли цікаву інформацію про пенсійне утримання воїнів: «Оскільки нижченаведені люди були осліплені і позбулися очей за обцину, і за те, що вони захищали це місце. Постановляємо, щоб кожен з них, доки буде жити, отримував за свої заслуги на утримання та проживання таку кількість грошей щомісяця: Іоанникій Нахарат – 150 аспрів; Караяк Камдерон – 100 аспрів; Калаян Адорно – 100 аспрів; Калаян Коджіо – 100 аспрів; Антоній Сартер – 125 аспрів; Авраам Сахарра – 100 аспрів» [2, с. 787, § 10]. З огляду на те, що між Чембальським повстанням та створенням Статуту 1449 р. пройшло всього 15 років, мова може йти про солдатів, що отримали поранення внаслідок генуезько-феодоритського конфлікту за Чембало (1433-1434 рр.). Характерно, що грошові винагороди та довічні утримання воїнів-інвалідів у середньовічній Італії були досить поширеним явищем. У деяких італійських містах воїнам, що отримали інвалідність по службі, виплачували грошову компенсацію. В Сієні інваліди за рахунок комуни утримувалися в госпіталі Санта-Марія делла Скалла [34, р. 50].

Загалом питання про військову символіку та нагородну справу в генуезьких анклагах Причорномор'я на сьогоднішній день залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Джерела та література: 1. Виллани Д. Новая хроника, или История Флоренции. – М.: Наука, 1997. – 551 с. 2. Устав для генуезских колоний в Черном море / Пер. В. Юргевича // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1863. – Т.V. – С. 629-816. 3. Jean sire de Joinville. Histoire de Saint Louis / par M. Natalis de Wailly. – Paris, 1868. – 410 p. 4. Mecatti Giuseppe Maria. Guerra di Genova o sia diario della guerra d'Italia tra i gallispan-liguri, e i sard-austriaci. – Napoli : presso Giovanni Di Simone, 1749. – Т.2. – 466 p. 5. The travels of Marco Polo / Н. Murray, G.V. Baldelli Boni. – New York, 1845. – 326 p. 6. Баранов И.А. Главные ворота средневековой Солдайи // Архитектурно-археологические исследования в Крыму. — К.: Наукова думка, 1988. – С. 81-97. 7. Бехайм В. Энциклопедия оружия / Пер. А. Н. Кирпичникова. – СПб.: АО «Санкт-Петербург оркестр», 1995. – 576 с. 8. Бочаров С.Г., Джанов А.В. Предметы вооружения XIV-XV веков из генуезских городов Восточного Крыма // Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV-XV в.: резюмета международна конференция, 14 – 16 септември 2000 г. – Варна, 2000. – С. 19-20. 9. Булучевский Б., Фомин В. Старинная музыка (словарь-справочник). – Л.: Музыка, 1974. – 143 с. 10. Еманов А. Г. Неизданные лапидарные памятники генуезских поселений Крыма XIV-XV вв. // Вопросы эпиграфики. – М.: Русский Фонд содействия образованию и науке, 2006 – Вып. 1. – С. 140-164.

11. Еманов А. Г. Образование городской коммуны Кафы: до середины XV в.: автореф. дис... д-ра ист. наук: 07.00.03. – Екатеринбург, 1997. – 52 с. **12.** Еманов А. Г. Север и Юг в истории коммерции: На материалах Кафы XIII-XV вв. – Тюмень, 1995. – 225 с. **13.** Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII - XV вв.: проблемы торговли. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 336 с. **14.** Карпов С. П. Регесты документов фонда *Diversorum filze* секретного архива Генуи, относящиеся к истории Причерноморья // Причерноморье в средние века. – СПб.: Алетейя, 1998. – Вып. 3. – С. 9-71. **15.** Колли Л. Хаджи-Гирейхан и его политика (по генуэзским источникам) // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1913. – Вып. 50. – С. 99-139. **16.** Контамин Ф. Война в средние века / Пер. с фр. Ю. П. Малинина, А. Ю. Карачинского, М. Ю. Некрасова. – СПб.: Ювента, 2001. – 416 с. **17.** Крамаровский М. Г. Европейские рыцарские пояса и их подражания, найденные на Северном Кавказе, в Крыму и Великом княжестве Литовском: (XIV-XV вв.) // XX юбилейные международные «Крупновские чтения» по археологии Северного Кавказа. – Ставрополь, 1998. – С. 68-72. **18.** Крамаровский М. Г. Поясной набор со сценой «спора о вере» из собрания Эрмитажа (XIV — первая половина XV в.) / М. Г. Крамаровский // Античная древность и средние века. — Екатеринбург: Урал. гос. ун-т: Волот, 1999. – Вып. 30. – С. 234-252. **19.** Мурзакевич Н. История генуэзских поселений в Крыму. – Одесса, 1837. – 100 с. **20.** Мурзакевич Н. Медные монеты города Кафы // ЗООИД. – Одесса, 1860. – Т.4. – С. 387-388. **21.** Мыщ В.Л. Каффа и Феодоро в XVв. Контакты и конфликты. – Симферополь: Универсум, 2009. – 528 с. **22.** Мыщ В. Л. Укрепление Таврики X-XV вв. – К.: Наукова думка, 1991. – 164 с. **23.** Рабинович М. Г. Музыкальные инструменты в войске древней Руси и народные музыкальные инструменты // Советская этнография. – 1946. – №4. – С. 142-160. **24.** Фоменко И. К. Образ мира на старинных портоланах. Причерноморье. Конец XIII-XVII в. – М.: Изд-во «Индрик», 2007. – 408 с. **25.** Яровая Е.А. Генеалогия и геральдика генуэзских официалов Крыма (по материалам лапидарного наследия Каффы, Солдайи и Чембалло XIV-XVвв.) // Причерноморье в средние века. – М.; СПб.: Алетейя, 2005. – Вып. VI. – С. 139-169. **26.** Argegni C. Condottieri, capitani, tribuni. – Milano: E. B. V. I., Istituto ed. italiano B. C. Tosi, 1936 (1937). – Vol. II. – 446 p. **27.** Balletto L. Liber Officii Provisionis Romanie (Genova, 1424-1428). – Genova, 2000. – LXXX, 531 p. **28.** Bardin E. Dictionnaire de l'armée de terre. – Paris: Perrotin (рік видання не вказаний). – Vol. 6. – P. 3233-4112. **29.** Bartolucci D. Della milizia marittima degli antichi fino al perfezionamento delle artiglierie. – Firenze, 1859. – 294 p. **30.** Giazotto R. La musica a Genova: nella vita pubblica e privata dal XIII al XVIII secolo. – Genova: Comune di Genova, 1951. – 371 p. **31.** Górski K. Historya piechoty polskiej. – Kraków: Nakł. Księg. Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893. – 271 s. **32.** Manuzzi G. Vocabolario della lingua italiana. – Firenze, 1840. – Т.2. – Parte 2. – 2088 p. **33.** Musso R. Lomellini, Carlo [Электронный ресурс] // Dizionario Biografico degli Italiani. Enciclopedia Treccani. – 2010. – P. 1. – Режим доступа: http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-lomellini_%28Dizionario-Biografico%29/. **34.** Nicolle D. Italian militiaman 1260-1392. Weapons. Armour. Tactics. – Oxford: Osprey publishing, 1999. – 64 p. **35.** Robynson R. Medieval painted flags [Электронный ресурс] // Aston Hall (research). – 2007. – P. 1-11. – Режим доступа: http://www.destrier.net/astonhall/article_medieval_painted_flags.20070501.pdf. **36.** Serra G. La storia della antica Liguria e di Genova. – Torino, 1834. – Т.2. – 520 p. **37.** Wescher H. Embroiderers and Painters of Flags // Ciba Review. – 1949. – №77. – P. 2806-2830.